

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛІСТСЬКА ПАРАДИГМА В ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглянуто проблему розвитку соціально-філософської концептуалізації соціальних інститутів, яким належить важлива роль у забезпеченні та підтримці функціональності суспільства, як соціальної системи. Автор описує та систематизує основні поняття та принципи структурно-функціонального підходу в дослідженнях соціальних інститутів.

Вступ

Як відомо, функціонування суспільства не є цілком стихійним процесом, адже на його розвиток істотно впливають сформовані соціальні утворення — соціальні інститути. Соціальний інститут — це своєрідна форма людської діяльності, заснована на чітко розробленій системі правил і норм відповідно до соціального статусу та ролі, а також на розвинутому соціальному контролі за їх здійсненням. Соціальні інститути підтримують соціальні структури і порядок, стабільність у суспільстві. Будь-який функціональний інститут виникає й діє, виконуючи ту чи іншу необхідну життєву функцію. Соціальний інститут забезпечує суспільство основними навичками та установками, визначає конкретні норми, установлюючи свої суспільні рамки. У випадку, коли функції соціальних інститутів порушуються або не виконуються, виникає явище дисфункціональності соціальних інститутів, що в свою чергу, може призвести до процесу дестабілізації суспільства.

Особливе місце в дослідженні поняття «соціальний інститут» посідає структурно-функціональний підхід. Структурний функціоналізм або структурно-функціональний аналіз є одним з найбільш важливих і складних напрямів сучасної соціально-філософської науки. При структурному підході об'єкт дослідження складається з одиниць чи елементів, які входять до його складу і утворюють певну структуру. Функціональний підхід у соціальній філософії з'ясовує зв'язки між елементами та цілим, співвідносячи певні структурні одиниці із способами їх функціонування. В результаті утворюється розгалужена типологія зв'язків частин одна з одною та з цілим, з'ясовуються можливі і неможливі стани системи, припустимі поєднання елементів у ній, визначаються набори функцій як засобів поведінки, що притаманні даному системному об'єкту за умови збереження його структурної цілісності і т.п.

Представники структурного функціоналізму намагалися зробити дві речі: встановити зв'язки частин суспільства із суспільством у цілому, встановити зв'язки кожної окремої частини суспільства з іншими його частинами. Такі інститути як сім'я, релігія, економіка, держава, освіта належать до найважливіших складових частин кожного суспільства. Вони визнають соціальні функції, що здійснюються інститутами. Одна з найважливіших особливостей будь-якої системи, що підкреслюється функціоналістами, є взаємозалежність її частин. Зміни в одному інституті

суспільства створюють вплив на інші інститути та на суспільство в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій

Структурно-функціональний підхід орієнтує дослідника на аналіз функціонування суспільних явищ, на усвідомлення механізмів і способів їх відтворення, повторюваності, самопідтримки. Певні ознаки функціоналістського підходу проявлялися усю соціально-філософських концепціях, в яких суспільство розглядалося як система. При цьому виникла і виявилася достатньо стійкою аналогія між суспільством та організмом. Такі ідеї простежувалися ще у працях Платона, Арістотеля, Гоббса, Руссо. Як метод дослідження структурно-функціональний підхід сформувався у середині ХХ сторіччя в основному спираючись на ідеї О.Конта, Г.Спенсера й Е.Дюркгейма, в працях яких піднімається питання вивчення соціальних інститутів і займає провідні позиції, адже вони пояснюють певні аспекти розвитку людського суспільства. Е.Дюркгейм пов'язував природу соціальних інститутів із визначенням суспільства як цілісності. Суспільство, на його думку, є органічною цілісністю, що складається з окремих груп та інститутів, кожний з яких грає свою функціональну роль [1, с.546-550]. Г.Спенсер запропонував нові ідеї функціоналізму для пояснення розвитку соціальних інститутів, які в подальшому стали базовими для парадигми структурного функціоналізму. Також науковець виділив та описав головні різновиди соціальних інститутів як найважливіших підсистем суспільства, що забезпечують його функціонування. Пізніше ідеї структурного функціоналізму проявилися у роботах Т.Парсонса, Р.Мертон, Ю.Хабермаса та інших представників світової соціально-філософської думки.

Постановка завдання

Таким чином, основною метою наукової статті є комплексний аналіз основних понять та принципів структурно-функціонального підходу в дослідженнях соціальних інститутів.

Основна частина

Суттєві ідеї структурно-функціоналістського підходу починають простежуватися ще в працях О.Конта, а в подальшому будуть розвинуті структурними функціоналістами, які займалися дослідженнями соціальних інститутів та організації суспільства. Так, соціальна статика О. Конта спиралася на принцип, що інститути, вірування та моральні цінності суспільства функціонально взаємопов'язані в одне ціле. Існування будь-якого

соціального явища в цьому цілому отримує пояснення, якщо описаний закон стосовно того, як воно співіснує з іншими явищами. Дослідник розглядав основні соціальні інститути (сім'ю, державу, релігію) з позицій їх включення в процеси соціальної інтеграції та виконуваних при цьому функцій [3]. Дослідження соціальних інститутів і їх функцій через призму позитивного методу О.Конта значною мірою вплинули на подальший розвиток соціально-філософської думки в цілому та даної предметної сфери, зокрема.

Подальший розвиток інституційного підходу в дослідженнях суспільних явищ простежуємо в працях видатного науковця Г. Спенсера, який розглядав суспільство на рівні інститутів та функцій. Вчений використовував функціональні аналогії між процесами організму та суспільства. На думку Г. Спенсера, можна говорити про органічні взаємозалежності частин і про відносну самостійність цілого (структури) і частин як у суспільстві, так і в організмі. Г. Спенсер вважав, що соціальні інститути («інституції») є певними складниками каркаса соціуму і виникають в результаті процесу диференціації суспільства. Розвиток регулятивної системи суспільства він поєднував із розвитком соціальних інститутів [2, с.94]. Вивчаючи соціальні інститути, Г. Спенсер підкреслював непередбачуваність наслідків діяльності людини, показуючи, що вони є не результатом цілеспрямованих намірів та мотивацій суб'єкта, а виникають внаслідок функціональних і структурних потреб, тобто «визначають умови, а не наміри». Г.Спенсер закликає розглядати інститути з урахуванням подвійного аспекту їх еволюційного етапу і функцій, які вони підтримують на цій стадії.

Проте найбільш наближеними до нового функціоналізму, на нашу думку, є теоретичні погляди Е.Дюркгейма. Вся його соціологія базується на визнанні того, що суспільство володіє власною, якоюсь незалежною від людей реальністю і що вона не просто ідеальне буття, але й система активних сил, «друга природа». Звідси Е.Дюркгейм робив висновок, що пояснення соціального життя слід шукати у властивостях самого суспільства. Із загальною природнонауковою орієнтацією функціоналізму співпадає і намагання дослідника поставити соціологію в один ряд із біологією або фізикою, трактуючи ідеї як речі і знайшовши для неї свою відмінну реальність у вигляді соціальних фактів, які можна було б об'єктивно вивчати, вимірювати і порівнювати. Е.Дюркгейм дав визначення функції соціального інституту, що є його відповідністю потребам соціального організму [4, с.209]. Вчений розвинув функціональну теорію соціальної зміни, в основі якої була ідея структурної диференціації, створивши передумови подальшого розвитку американського функціоналістського неоеволюціонізму 50-60-х років, зокрема поглядів Т.Парсонса та Н.Смелзера [5, с.319-320], що суттєво вплинули на розвиток світової наукової думки.

Функціоналізм як дослідницька орієнтація чітко виявилася протягом останніх п'ятдесят років. Він пройшов досить складну еволюцію з початку 30-х

років, коли засновники британського антропологічного функціоналізму Б. Малиновський та А. Радкліфф-Браун сформулювали основні положення цього напрямку. Важливим етапом його історії став американський структурний функціоналізм, зокрема, його представників Т. Парсонса, Н. Смелзера, Р. Мертона та інших, які розвинули й поширили функціоналістську методологію на всі розділи соціально-філософської науки [там само, с. 318]. При цьому зміст та значення структурно-функціонального аналізу як різновиду системних методологічних концепцій постійно перетинався та поєднувався з різними соціально-філософськими теоріями іншого походження (наприклад, із теорією соціальної дії).

Значне місце у розвитку концепції соціального інституту займає структурно-функціональна теорія Т. Парсонса. Він розглядає суспільство як систему соціальних відносин та соціальних інститутів. Останні являють собою специфічні вузли чи скріплення соціальних відносин і як такі складають статусно-ролеву структуру суспільства. У межах теорії соціальної дії інститутам відводиться важлива функція забезпечення соціального порядку та інтеграції суспільства. Як частина соціальної структури, котра виступає в образі її нормативної моделі, інститути впорядковують та спрямовують соціальні дії на певні зразки, що в даному суспільстві слід вважати належним, законним, або таким, що становить очікуваний образ дії чи соціальної взаємодії [6, с. 14]. Крім цього, Т. Парсонс, наприклад, вбачав у них сукупність специфічних нормативних комплексів, задіяних в процесі регуляції статусно-ролевої поведінки індивідів [7, с.318].

Структурний функціоналізм Т.Парсонса стверджує, що функція дозволяє, з одного боку, виявити важливість елементів, частин всередині будь-якої системи, а з іншого – зрозуміти те, як сама система взаємодіє з її оточенням. Т.Парсонс вважав, що будь-яка система, зокрема, соціальний інститут, щоб бути життєздатною та ефективною, повинна відповідати чотирьом основним функціональним вимогам: 1) адаптація (adaptation) – передбачає пристосування системи до її зовнішнього середовища; 2) цілеспрямованість (goal attainment) означає, що система повинна виробляти цілі та досягати їх; 3) інтеграція (integration) передбачає здатність системи здійснювати внутрішню регуляцію і координацію елементів системи дії; 4) латентність (latency) у живих організмах, по суті, виконує функцію генетичного коду, забезпечуючи приховану підтримку та відтворення загальнозначущої дії. Якщо мається на увазі соціальна система, то латентність передбачає наявність загальнозначущого символу, який здійснює «підтримку культурного зразку» (пов'язаного головним чином із мовою), а також мотивацію акторів до його збереження. Свою функціональну мережу AGIL (adaptation, goal attainment, integration, latency) вчений використовує на всіх рівнях – система дії, соціальна система, соціальний інститут [8, с.227]. Т. Парсонс та інші дослідники намагалися не лише розробити правила

для функціонального аналізу будь-якої соціальної системи, але і визначити сукупність необхідних умов для «функціональних передумов», для всіх соціальних систем. Загалом у теорії соціальних інститутів Т. Парсонса міститься два компоненти: функціонально-рольовий і ціннісно-нормативний.

Функціональний аспект у розумінні соціальних інститутів розвиває Н.Луман. У поняттєвих межах теорії систем, на його думку, інститути виконують функцію розвантаження і водночас стабілізації очікувань поведінки й очікування очікувань індивідів. Що ж до нормативістського підходу, тут соціальні інститути тлумачаться як системи правил, кодів, смислів. Цей підхід представлений у сучасній політичній філософії Заходу у працях Дж. Роулз у теорії справедливості, П.Рікера – у феноменології самотності, Ю. Габермаса – в комунікативній теорії [6, с. 14]. І це ще далеко не повний перелік поглядів у соціально-філософській думці щодо сутності й функціональності соціальних інститутів.

На думку видатного науковця Н.Смелзера, соціальні інститути являть собою соціальні утворення, що створюються з метою використання ресурсів суспільства в формах інтеракції заради задоволення тієї чи іншої соціальної потреби. Найважливішою функцією соціальних інститутів дослідник визначає введення різноманітної діяльності людей у рамки більш-менш передбачуваних рольових моделей поведінки [9, с.28], адже інститут – це сукупність ролей і статусів, призначених для задоволення певної соціальної потреби. Тому однією з важливих рис інституту є його відповідність певним соціальним потребам. Н. Смелзер підкреслював різноманітність форм та мінливість соціальних інститутів. Він справедливо зауважував, що інститути досить рідко залишаються стійкими протягом тривалого часу, адже і самі умови, що впливають на їх функціонування, постійно змінюються.

Сучасний структурно-функціональний аналіз не може обійтися без деяких узагальнених уявлень щодо функцій. Навіть при розвинутому структурному соціально-філософському поясненні про сприятливі або дисфункціональні характеристики судять по функціональній поведінці індивідів, організацій, соціальних інститутів та підсистем різних рівнів. Значний внесок в уточнення змісту поняття «функція» в контексті різних дослідницьких процедур зробив Р. Мертон, а також сприяв його більш гнучкому та операціональному використанню. Розкриваючи зміст поняття «функція», вчений пропонує п'ять майже різних її визначень, які можуть використовувати як соціогуманітарні, так і природничі науки. Функція завжди передбачає дію і має наслідки у будь-якому її розумінні.

Соціальні інститути здійснюють у суспільстві важливі функції: інтеграції і об'єднання суспільства; диференціації за певними соціальними статусами і ролями; вироблення чітких норм, правил, принципів життєдіяльності суспільних спільностей; регулювання відносин у соціальних спільностях; залучення людей до суспільної діяльності; здійснюють соціальний контроль. Соціальні інститути тісно взаємодіють із

суспільством. Основою взаємодії є реалізація головної функції інститутів — задоволення конкретних соціальних потреб та інтересів членів суспільства.

Залежно від спрямованості Р.Мертон визначає: функції і дисфункції, явні і латентні функції. Якщо функції – це діяльність соціальних інститутів, що сприяє збереженню стабільності та інтеграції в суспільство, то дисфункції – це діяльність соціальних інститутів, що заважає задоволенню потреб соціальної системи, працює не на збереження, а на руйнування, вони значно зменшують адаптацію та регулювання системи. Існує ще й емпірична вірогідність не функціональних наслідків, які є зовсім несуттєвими для певної системи. Отже, в будь-якому випадку поведінка об'єкта може мати як функціональні, так і дисфункціональні наслідки, що призводить до складної проблеми розробки критеріїв для оцінки чіткої рівноваги сукупності наслідків. Явні функції – це діяльність соціальних інститутів, що усвідомлюється індивідами та носить навмисний характер, сприяє адаптації та регуляції системи. Латентні (приховані) функції – це діяльність соціальних інститутів, наслідки якої не усвідомлюються учасниками або не носять навмисного характеру, тобто ті, що не плануються і не усвідомлюються [10, с. 146]. Введене Р.Мертонем до науково вжитку поняття дисфункції справило значний вплив на розвиток структурного функціоналізму світової соціально-філософської науки. Дисфункція виражається в нестачі матеріальних засобів і в організаційних неполадках, у неясності мети діяльності [11, с.313]. Нездатність соціального інституту задовольняти повністю або частково потреби та інтереси своїх членів, дестабілізація та порушення соціальних взаємовідносин, а також виникнення неконтрольованої поведінки його членів називається його дисфункціональністю.

Тобто, дисфункція виражається в неясності цілей діяльності інституту, невизначеності функцій, у падінні його соціального престижу і авторитету, виродження його окремих функцій у «символічну», ритуальну діяльність, тобто діяльність, не спрямовану на досягнення раціональної мети.

Висновки

Структурний функціоналізм розглядає суспільство як соціальну систему, що має свою структуру і механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію. В якості системи може розглядатися будь-який соціальний інститут або організація. Соціальні інститути пояснюються через призму функцій, які вони виконують в соціокультурній системі. Так, представники структурного функціоналізму, основною, загальною функцією будь-якого соціального інституту є задоволення тих соціальних потреб, заради яких він був створений. Для здійснення цієї функції кожному соціальному інституту доводиться виконувати низку функцій, які забезпечують сумісну діяльність людей, що прагнуть задовольнити певні потреби. Неспроможність

соціального інституту виконувати своїх явних функцій призводить до його дезорганізації та змін. У період інтенсивних соціальних змін у суспільстві часто виникають ситуації, коли постійно змінювані соціальні потреби не можуть знайти адекватного вираження в структурі й функціях вже існуючих соціальних інститутів. Така невідповідність може призвести до дисфункції. Якщо функція сприяє виживанню системи, її адаптації до оточуючого навколишнього середовища, то дисфункція дає зворотній результат. Дисфункція може знайти своє вираження як у зовнішній, формальній структурі, так і у внутрішній, змістовній діяльності.

Отже, з позицій структурно-функціонального аналізу соціальні інститути розглядаються не стільки як самостійні утворення, скільки як частини соціальної системи, які впливають на функціонування всього суспільства. Одна з найважливіших особливостей будь-якої системи, що підкреслюється функціоналістами, є взаємозалежність її частин. Зміни в одному інституті суспільства створюють вплив на інші інститути та на суспільство в цілому.

Список літератури

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Дюркгейм Э. – М.: Наука, 1991. – 574 с.

2. Спенсер Г. Основания социологии: В 2 т.: Пер. с англ. / Г. Спенсер. – СПб.: Изд. И. И. Билибина, 1876. – II, 897 с. – Прил. к т.2: Крит. заметки Э. Б. Тайлора по вопросу об анемизме и ответы на них Г. Спенсера. – В общ. переплете.

3. Гавра Д.П. Понятие социального института // Регион. Экономика, политика, идеология. – 1999. – № 1/2 ; То же [Электронный ресурс]. – URL: http://www.soc.pu.ru/materials/golovin/reader/gavra/r_gavra1.html (23.09.08).

4. Рэдклифф-Браун А.Р. Структура и функция в примитивном обществе: [очерки и лекции]. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 304 с. (Этнографическая библиотека).

5. История социологии в Западной Европе и США: [отв. ред. Г. В. Осипов]. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2001. — 576 с.

6. Тур М.Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів / Тур М.Г. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 396 с.

7. Бержель Ж. Л. *Общая теория права / Бержель Ж. Л.* [под ред. В.И.Даниленко; пер.с фр. Г.В.Чуршукова]. –М.: NOTA BENE, 2000. –575с.

8. Войтович С.О. Соціальні інститути суспільства : рід, влада, власність / Войтович С.О. – К. : НАН України, Інститут соціології, 1998. – 120 с.

9. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 873с.

10. Новикова С.С. Социология: история, основы, институционализация в России. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 464 с. (Серия «Библиотека студента»).

И.В. Литовченко

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛИСТСКАЯ ПАРАДИГМА В ИССЛЕДОВАНИЯХ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ

В статье рассмотрено проблему развития социально-философской концептуализации социальных институтов, которые играют важную роль в обеспечении и поддержке общества, как социальной системы. Автор описывает и систематизирует основные понятия, принципы структурно-функционального подхода в исследованиях социальных институтов.

I. Lytovchenko

STRUCTURAL-FUNCTIONALIST PARADIGM IN STUDIES OF SOCIAL INSTITUTIONS

This article considers the problem of social-philosophical conceptualization of social institutions, which has an important role in providing and maintaining the functionality of society as a social system. The author describes and classifies the basic concepts and principles of structural-functional approach to the study of social institutions.